

УДК 37 (09) (477)

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ ЕСПЕРАНТО-ПЕРІОДИКИ В УКРАЇНІ (20–30-ті рр. XX ст.)

Юлія Клименко

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
вул. Садова, 2, Умань, Черкаська обл., України, 20300*

Висвітлено історію створення перших педагогічних періодичних видань міжнародною мовою – есперанто в Україні у 20–30-х рр. XX ст. Есперанто – міжнародна мова, соціально-культурний феномен, універсальний засіб міжкультурного діалогу та людського взаєморозуміння світового масштабу.

Визначено, що перші кроки в цьому напрямі зробили в 1925 р. Наркомос України і Головополітпросвіта, журнали яких – “Путь просвещения” і “Рабочий клуб” – стали одними з перших радянських періодичних видань, які обслуговували есперкори. Досліджено, що їхні іноземні відділи регулярно використовували матеріали з листів, отриманих від педагогів-есперантистів з інших країн.

З’ясовано, що завдяки керівництву та підтримці есперанто-кореспондентів (есперкорів) такі педагогічні періодичні видання змогли досягти значних успіхів і створили безпрецедентний випадок широкого вживання штучної мови для державних і громадських потреб.

Ключові слова: есперанто, міжнародна мова, педагогічні періодичні видання, есперкор, есперанто-рух.

Есперанто – міжнародна мова, соціально-культурний феномен, універсальний засіб міжкультурного діалогу та людського взаєморозуміння в загальносвітовому масштабі. Її творцем є Людвик Лазар Заменгоф (1859–1917) – польський лікар-окуліст, лінгвіст і поліглот, автор праць у галузі інтерлінгвістики, активний громадський діяч.

Різні аспекти процесу виникнення та розвитку міжнародних планових мов як соціально-культурного, інтерлінгвістичного феномену було описано у працях Є. Бокарева, Д. Власов, Ю. Дмитрієвської-Нільсон, Б. Колкера, А. Королевича, А. Короля, С. Кузнецова, Д. Лук’янець, Г. Махоріна, А. Мельникова та ін. Проте зазначимо, що більшість наукових праць лише побічно стосуються досліджуваної теми та мають фрагментарний характер.

Мета статті – висвітлити історію створення перших педагогічних періодичних видань міжнародною мовою есперанто в Україні у 20–30-х рр. XX ст.

Як свідчить аналіз джерел, есперанто почали застосовувати в 1887–1888 рр. після видання у Варшаві першого підручника російською,

польською, німецькою, французькою та англійською мовами в різних країнах світу. Зазвичай використання ними цього лінгвістичного проекту починалося з написання мовою есперанто листів Людвігу Заменгофу, який у 1889 р. опублікував збірку з адресами тисячі осіб, які вивчили есперанто. З огляду на те, що більшість із них проживали в Російській імперії, обмін есперантськими листами відбувався здебільшого в межах її кордонів, але вже із середини 1890-х рр. із зародженням громадського руху прихильників есперанто в Німеччині, Франції, Швеції та інших країнах листування цією мовою набуло міжнародного характеру [4, с. 168].

У Росії до 1904 р. цензура не дозволяла видавати газети та журнали мовою есперанто, і лише після значних зусиль його прихильники отримали можливість випускати цією мовою художню літературу. Незважаючи на жорстку цензурну політику щодо есперанто у кінці XIX–початку XX ст., російські есперантисти могли спілкуватися штучною мовою телеграфом. Право офіційно користуватися мовою в телеграмах було закріплене в грудні 1904 р., коли Головне управління пошти і телеграфів випустило циркуляр, згідно з яким телеграми “на вигаданій мові “Esperanto” захищувалися «до телеграм умовною мовою» [14, с. 10–11].

Трансформація головної ідеї есперантизму про примирення людства на основі нейтрального засобу міжнародного спілкування, що відбулася в революційний період 1917–1920 рр., спричинила створення нової есперантської концепції, згідно з якою єдина допоміжна мова мала відіграти визначальну роль в об’єднанні світового пролетаріату. Зайнявши цю позицію, більшість російських прибічників есперанто вже під час Громадянської війни почали шукати підтримку в органах радянської влади, зазначаючи про потенційну роль цієї мови як каталізатора світової соціалістичної революції й однієї з основ для побудови світової пролетарської культури [2, с. 2].

Вони не залишилися без уваги. Вже в 1919–1920 рр. їхнім громадським рухом зацікавився Народний комісаріат освіти РРФСР, унаслідок чого в 1920–1923 рр. деякі місцеві політпросветні установи і відділення народної освіти ввели до свого складу осередки есперантистів або допомагали їм з відкриттям і підтримкою мовних курсів. У 1921 р. царинське відділення Державного видавництва (Держвидав) надрукувало підручник проекту Л. Заменгофа накладом 5 тис. примірників [18, с. 16; 21, с. 8], що в умовах економічної кризи і жорстокої цензурної політики 1919–1921 рр., коли “...Держвидав у доступній йому мірі регулював усю видавничу діяльність в країні” [7, с. 237], підтверджує серйозне ставлення влади до цієї штучної мови.

Сприяючи поширенню есперанто на початку 1920-х рр., органи освіти розраховували незабаром перейти до її практичного застосування. Перші кроки в цьому напрямі зробили в 1925 р. Наркомос України і

Головполітпросвіта, журнали яких – “Путь просвещения” і “Рабочий клуб”, відповідно, стали одними з перших радянських періодичних видань, які обслуговували есперкори. Їхні іноземні відділи з того часу регулярно використовували матеріали з листів, отриманих від педагогів-есперантистів з інших країн [19, с. 15].

Зворотний зв'язок із зарубіжжям за допомогою есперанто Народний комісаріат освіти УСРР почав здійснювати в січні 1926 р., коли Державний науковий методологічний комітет, що функціонував при ньому, розпочав випуск транснаціонального педагогічного щомісячника “La Vojo de Klerigo” (“Шлях освіти”). Будучи дайджестом основного органу цього комітету – харківського журналу “Комуністична освіта”, містив збірку скорочених статей цього видання, присвячених теорії і методології освіти і просвітницькій практиці в СРСР. Цільовою аудиторією “La Vojo de Klerigo” були іноземні вчителі-есперантисти, які отримували журнал безкоштовно за допомогою глобальної мережі есперкорів [20, с. 60]. Редактором його був активіст СЕРК, член Комісії міжнародних зв'язків при ЦК Союзу працівників освіти І. Зильберфарб [4, с. 180].

Перші успіхи Наркомпросу України в застосуванні есперанто для обслуговування своїх республіканських видань і міжнародної пропаганди системи ціннісних орієнтирів радянської освіти (виховання нової людини – людини, яка зможе перебудувати світ відповідно до програми комунізму) не могли не привернути увагу аналогічного органу влади РРФСР. Про це свідчить відвідування російським наркомом освіти А. Луначарським міжнародного конгресу Всесвітньої позанаціональної асоціації (SAT), що проходив у Ленінграді влітку 1926 р. Під час відкриття фестивалю 29 липня, виступаючи з вітальним словом перед есперантистами, А. Луначарський наголосив на зростанні популярності міжнародної мови і висловив надію на подальше її поширення в СРСР та використання на користь держави: “Я повинен покаятися, що сам не говорю мовою есперанто і недостатньо знайомий з основами цієї мови... Я від душі бажаю есперанто подальшого зближення з провідними формами робітничої боротьби і подальших успіхів” [12, с. 4]. Така позитивна оцінка, надана керівником Наркомпросу РРФСР цьому лінгвістичному проекту, значно посприяла розвитку взаємин між радянськими працівниками освіти й есперантистами в кінці 1920-х–початку 1930-х рр. [4, с. 181].

Зокрема, харківський педагогічний журнал “La Vojo de Klerigo” почав виходити із січня 1926 р., як радянське спеціалізоване видання міжнародною мовою. До кінця 1932 р. вийшли 69 його номерів, а в 1934 р. він був відроджений у вигляді бюлетеня, який планувалося випускати кожні три місяці, проте цього року з'явився тільки один номер. Крім того, услід за “La Vojo de Klerigo” в СРСР з'явилися й інші есперантські органи педагогічної

спрямованості. У кінці 1920-х рр. український досвід запозичили російські просвітники. У 1929 р. Центральний комітет Союзу працівників освіти розпочав видання в Москві власного есперантського щомісячного журналу – “Soveta Pedagogia Revuo” (“Советское педагогическое обозрение”). У перший видавничий рік вийшли сім його номерів, після чого він був перетворений в альманах, кожен зошит якого присвячувався певній темі: “Религия и школа” (“Religio kaj lernejo”, 1929), “Проблема педагогического состава во второй сессии статусного научного сонета” (“Problemo de pedagogiaj kontingentoj en la dua sesio de stata scienca konsilantaro”, 1930), “Пионеры и школа. Система образования в Украинской ССР” (“Pioniroj kaj lernejo. Klerigsistemo en Soveta Ukrainio”, 1930). Аудиторія “Soveta Pedagogia Revuo” була тією ж, що і у “La Vojo de Klerigo”. За свідченням ЦК СЭСР, їх розповсюджували в десятках країн світу, створюючи “розгалужену мережу есперантських кореспондентів-просвітників за кордоном” для радянських педагогічних журналів [15, с. 202].

У 1930-х рр. роль альманаху, що закrywся, стали виконувати есперантські прес-бюлетені ЦК Союзу працівників освіти. Окрім них, керівництво цієї профспілки випускало у видавництві “Рабпрос” і пресбюлетені російською мовою “із закордонних есперкорівських матеріалів для обслуговування радянського друку і масової інтерроботи серед просвітників” [1, с. 9].

Отримуючи за допомогою московської і харківської педагогічної періодики міжнародною мовою інформацію про розвиток системи освіти і виховання в СРСР, іноземні педагоги-есперантисти прагнули також інформувати колег зі всього світу про сферу просвітницької діяльності у своїх країнах. У зв’язку з цим у 1930 р. Позанаціональна всесвітня асоціація за участю СЕРК і Комісії міжнародних зв’язків при ЦК Союзу працівників освіти заснувала для них видання того ж типу – журнал “Sennacieca Pedagogia Revuo” (“Вненациональное педагогическое обозрение”). У вихідних даних цього “двомісячного органу SAT” йшлося, що його видавець Р. Лерхнер (R. Lerchner) перебуває в Лейпцігу, проте його праці друкували у столиці Радянського Союзу – в друкарні “Мосполиграф”. Редакційна колегія журналу об’єднувала представників декількох європейських країн, від СРСР до неї увійшов І. Зильберфарб. Основний зміст “Sennacieca Pedagogia Revuo” становили статті і нотатки про стан середньої і вищої освіти в різних державах, у тім числі в СРСР, підвищення культурного рівня молоді за допомогою театру і кіно, боротьбу з релігійними забобонами шляхом освіти тощо. З березня до вересня 1930 р. вийшли чотири його номери, після чого у зв’язку з кризою SAT, що почалася в результаті внутрішньоорганізаційної боротьби комуністів-есперантистів з представниками інших політичних поглядів [6, с. 271–275], видання припинилося.

Отже, у другій половині 1920-х – першій половині 1930-х рр. до системи педагогічної журналістики СРСР увійшли чотири періодичні видання міжнародною мовою, що були провідниками за кордон радянського погляду на пріоритетні напрями розвитку освіти і виховання нової людини. На думку сучасних дослідників, враховуючи порівняно тривале існування “La Vojo de Klerigo”, можна дійти висновку про те, що досвід використання есперанто для міжнародної пропаганди Наркомос УСРР вважав задовільним на підставі відповідних відгуків з-за кордону. Про це свідчить і зростання накладу цього журналу з 1 тис. екземплярів у 1926 р. до 2,5 тис. у 1928 р. і поява в Москві подібних органів у просвітницької профспілки – журналу “Soveta Pedagogia Revuo” і прес-бюлетеня [4, с. 183].

Проте результатом уваги Наркомосів Росії й України до есперанто стали не лише видання цією мовою спеціалізованої періодики і відкриття у деяких школах факультативних курсів з вивчення цієї мови: більші наслідки воно мало для радянського есперантського руху, по суті, на вісім років відтермінувавши його скасування. Завдяки позиції Головнауки залишити Союз есперантистів Радянських Республік “в числі діючих” товариств, хвиля розпуску добровільних організацій не торкнулася есперанто-руху [4, с. 100–103]. Цей факт, поза сумнівом, є головним свідченням визнання придатності проекту Л. Заменгофа як знаряддя міжнародної пропаганди і мови міжнародного робітничого зв'язку з боку Народного комісаріату освіти.

Таку ж думку про есперанто на початку 1930-х рр. мали і керівні структури радянських профспілкових організацій – Всесоюзна центральна і Всеукраїнська ради професійних спілок (ВЦСПС і ВУСПС). Причиною їхнього інтересу до цієї мови стало значне “зробітничення” громадського руху його прибічників і, як наслідок, стрімкий розвиток інтернаціональних зв'язків між робітниками-есперантистами СРСР та інших країн. Якщо в 1929 р. представники пролетаріату становили 21% від загального числа членів СЕРК, то в 1933 р. ця кількість збільшилася до 32%, а в 1934 р. – до 44,9%. Найбільший же відсоток робітників у місцевих відділеннях цього союзу був на Україні, наприклад, актив його одеського відділення складався з них більш ніж на половину [11, с. 44].

У зв'язку з цим на початок 1930-х рр. ряд профспілкових організацій УСРР, зокрема Києва, Кременчука, Кривого Рогу, Сталіно і Костянтинівки, налагоджували міжнародний зв'язок “переважно з використанням есперанто”, що було винесено на обговорення на нараді при культсекторі Всеукраїнської ради професійних спілок у травні 1931 р. Заслухавши виступ доповідача-есперантиста з цієї теми, присутні представники Всеукраїнських комітетів профспілок констатували, що “роботі есперантських осередків не приділяють досить уваги місцеві профорганізації, їм не надають у роботі достатньої моральної і матеріальної підтримки, їх роботою майже ніхто не

керує” [9, с. 59]. Тому, “відмічаючи практичну допомогу, зроблену профорганізаціям з боку есперантистів у галузі встановлення міжнародних зв’язків і практичного здійснення міжнародного листування”, Президія Всеукраїнської ради профспілок ухвалила рішення про підтримку республіканських відділень СЕРК, зобов’язавши підвідомчі йому комітети і профради забезпечити: 1) “повсякденне керівництво роботою есперанто-організацій”; 2) “усебічну практичну і матеріальну допомогу ним у роботі, звернувши особливу увагу на зробітничення есперанто-осередків, посилення комуністичного ядра в них і повсякденне керівництво змістом роботи, особливо в галузі міжнародного листування” [5, с. 2].

Отже, з першої половини 1920-х до середини 1930-х рр. есперанто-рух зміг добитися різних результатів. Частина державних, партійних і громадських структур, яким СЕРК пропонував допомогу в налагодженні міжнародних зв’язків й обслуговуванні їхніх друкованих органів, охоче йшла з ним на контакт і керувала його активістами. Найбільший інтерес до есперанто виявили Народні комісаріати освіти РРФСР і УСРР, комсомол, Всесоюзна центральна і Всеукраїнська ради профспілок, Спілка працівників освіти, а також Спілка війовничих безбожників і Товариство друзів радіо (про це зазначимо окремо). Проте їхні наміри залучати до роботи прихильників міжнародної мови не завжди надалі реалізовувалися, зокрема редакції профспілкового друку так і не виконали розпорядження ВЦСПС ввести до свого складу есперантистські осередки.

Інша ж частина ігнорувала есперкорів і їхні успіхи, а в деяких випадках навіть виражала негативне ставлення до проекту Л. Заменгофа. Особливо негативною для руху есперантистів-кореспондентів стала відсутність офіційного визнання з боку ВКП (б) і негативна думка про есперанто одного з керівників робсількорівського руху – М. Ульянової. У 1928 р. вона двічі висловлювалася не на його користь, протиставивши есперанто найбільш поширеним європейським мовам [4, с. 189].

По суті, цю ж саму думку висловила і М. Ульянова у статті “Иностранные языки или эсперанто?”, що мало б позитивно вплинути на розвиток радянського есперкорства і сприяти його широкому визнанню в радянських республіках. Проте загальний тон її виступів призвів до зворотних наслідків. Цьому, зокрема, посприяла характеристика, яку дав відповідальний секретар “Правди” і редактор “Рабоче-крестьянского кореспондента” есперантському листуванню. Зокрема на п’ятій Всесоюзній нараді робсількорів, яка відбулася в січні 1931 р., делегати відмовили есперанто в підтримці і наданні їй статусу мови “міжнародного рабкорства” [3, с. 33]. Незважаючи на те, що це рішення не мало прямого негативного впливу на його поширення в СРСР, проте невизнання досягнень есперкорів Всесоюзною нарадою ще сильніше “зміцнило” їх становище як елементів, які

хоча і перебувають у складі радянського робсількорівського руху, але працюють не спільно, а ніби паралельно з ним.

У такому невизначеному становищі вони перебували до ліквідації СЕРК, що почалася в 1936 р. Багато друкарських органів охоче користувалися послугами есперкорів, при цьому часто нічого не пропонуючи натомість. Крім того, були випадки, коли редакції газет, приймаючи допомогу есперкорів, ставили перед ними “неодмінну “маленьку” умову”, що вони “ні в якому разі” не можуть зазначити на есперантське джерело статей [16, с. 14].

Отже, позитивне ставлення до есперантистів показувала порівняно незначна кількість періодичних видань, у яких, поряд з опублікованими перекладами, есперантських листів, отриманих з-за кордону, зазвичай, робили позначку про мову оригіналу. При деяких редакціях функціонували осередки прихильників міжнародної мови, здебільшого завдяки керівництву і підтримці есперкорів з боку таких газет і журналів, а головню деяких органів влади та організацій, у 1920–1930-х рр. ці громадські кореспонденти змогли досягти значних (а іноді і видатних) успіхів, створивши безпрецедентний випадок широкого вживання штучної мови для державних і громадських потреб.

Історія культури знає чимало спроб знайти взаєморозуміння за допомогою створення єдиної штучної мови. Передісторія міжнародного засобу спілкування охоплює понад два тисячоліття, бо ідеї загальної мови, як і багатьох інших наукових ідей, походять з античної давнини. З-поміж інших заслуговує на увагу мова “есперанто”.

Виконане дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми. Детальнішого вивчення потребує історія створення та розвитку тих міжнародних мов, які залишили помітний слід в історії вітчизняної та зарубіжної інтерлінгвістики, насамперед – мови “есперанто”, яка, на думку багатьох дослідників, теоретиків та практиків, була і залишається універсальним засобом міжкультурного діалогу та людського взаєморозуміння в загальносвітовому масштабі.

1. XVII С'езду Всесоюзной коммунистической партии (большевиков): рапорт Союза эсперантистов Советских Республик. – Москва, 1934. – 36 с.
2. Артюшкин-Кормильцын. Да здравствует международный язык Эсперанто! / Артюшкин-Кормильцын // Esperantista Movado. – 1920. – № 1 (8). – С. 2–4.
3. Что же нам теперь делать? // Международный язык. – 1931. – № 1. – С. 32–34.

4. *Власов Д. В.* Эсперанто: полвека цензуры : развитие эсперанто-движения и его журналистики в условиях цензуры в Российской империи и СССР (1887–1938 гг.) : монография / Д. В. Власов. – Москва : Импэто, 2011. – 181 с.
5. ВУК СЭСР. Помощь и руководство профорганизаций пролетарскому эсперанто-движению // *Bulteno de CK SEU*. – 1932. – № 1–2. – С. 2.
6. Двурешников – ответу! // *Международный язык*. – 1930. – № 6. – С. 271–275.
7. *Жирков Г. В.* История цензуры в России XIX–XX вв. : учебное пособие / Г. В. Жирков. – Москва : Аспект Пресс, 2001. – 368 с.
8. За активное участие комсомола // *Международный язык*. – 1929. – № 6. – С. 358.
9. Из протокола совещания завкультсектором Всеукраинских комитетов профсоюзов при культсекторе ВУСПС // *Bulteno de CK SEU*. – 1931. – № 8–9. – С. 58–60.
10. *Ильина И. Н.* Общественные организации России в 1920-тые годы / И. Н. Ильина. – Москва : Ин-т рос. истории РАН, 2001. – 198 с.
11. *Красников О. И.* История Союза эсперантистов Советских Республик / О. И. Красников // *Эсперанто-движение: фрагменты истории* / сост. А. В. Сидоров. – Москва : Импэто, 2008. – 215 с.
12. *Луначарский А.* VI Международному конгрессу рабочих эсперантистов единого фронта / А. Луначарский // *Международный язык*. – 1926. – № 23. – С. 3–4.
13. Нетер-Одесский. Кременчугский “Наркоминдел” / Нетер-Одесский // *Международный язык*. – 1931. – № 1. – С. 42–44.
14. О телеграммах на языке “Esperanto” // *Почтово-телеграфный журнал*. – 1905. – № 1. – С. 10–11.
15. Факты красноречивее слов. На Всесоюзном совещании при ЦК Рабпроса // *Международный язык*. – 1933. – № 9–10. – С. 201–203.
16. Хлеб ест, а чай – не говорит // *Международный язык*. – 1926. – № 7 (33). – С. 12–13.
17. ЦК ЛКСМУ рекомендует эсперанто как орудие междрабсвязи // *Международный язык*. – 1934. – № 5. – С. 114–116.
18. Эсперанто в учебных заведениях // *Бюллетень ЦК СЭСС*. – 1923. – № 2. – С. 14–16.
19. Эсперанто на службе рабочей прессы // *Международный язык*. – 1925. – № 1 (27). – С. 15–16.
20. “La Vojo de Klerigo” // *Bulteno de CK SEU*. – 1932. – № 8. – С. 58–60.
21. Esperanta Movado en N.-Novgorod dum 1921 j. // *Ruĝa Esperantisto*. – 1921. – № 1. – С. 7–9.

Стаття: надійшла до редколегії 25.11.2016

доопрацьована 15.03.2017

прийнята до друку 11.04.2017

**FORMATION AND DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL
ESPERANTO PERIODIC IN UKRAINE
(20-30's OF THE XXth CENTURY)**

Yuliya Klymenko

*Pavlo Tychyna State Pedagogical University of Uman,
Sadova Str., 2, Uman, Cherkasy Region, Ukraine, UA – 20300*

The article clarifies the history of creating the first educational periodicals of the international language Esperanto in Ukraine in 20–30's of the XX th century. It states that Esperanto is the international language, socio-cultural phenomenon, a universal means of intercultural dialogue and human understanding in a global scale.

The author finds out that the first steps in this direction were made in 1925 by Holovpolitprosvita and Commissariat of Ukraine, which journals, «The way of Enlightenment» and «Rabochy club», became the first Soviet periodicals served by Esperanto correspondents. She proves that their foreign departments regularly used the materials of the letters received from teachers, Esperanto speakers of other countries.

In the second half of 1920 – the first half of 1930 journalism educational system included four Soviet periodicals of international language that revealed abroad the perspectives of developing the priority areas of education and upbringing of a new human. The article finds that a relatively small number of periodicals showed a positive attitude towards Esperanto. They, on the contrary, together with published translations received Esperanto letters from abroad usually written on the original language. Esperanto functioned in some editions largely thanks to the leadership and support of the Esperanto correspondents of newspapers and magazines, and especially by some leaders of the government and party-government organizations in 1920–1930. The author emphasises that due to the leadership and support of Esperanto correspondents the mentioned educational periodicals were able to achieve significant success, creating the unprecedented broad use of artificial languages for state and public needs.

Key words: esperanto, international language, educational periodicals, Esperanto correspondent, esperanto movement.